

Pokalbis su Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto docentu,
antsovietinės spaudos platintoju ir leidėju, pogrindininku ir disidentu
Vytautu Skuodžiu

„Nors esu gamtininkas, bet savo dvasioj – humanitaras“

Solveiga Daugirdaitė: Pirmiausia Jūsų paprašysiu trumpai prisistatyti. Kas Jūs esate?

Vytautas Skuodis: Aš – Vytautas Skuodis. Pagal profesiją – buvęs geologas, dabar – pensininkas. Dvidešimt metų dėščiau geologijos dalykus universitete. Man jau beveik aštuoniasdešimt penkeri metai.

S. D. Ir Jūs buvote aistringas skaitytojas?

V. S.: Taip, nuo pradžios mokyklos metų. Kai mokiausi gimnazijoje, perskaičiau daug knygų. Studijuojant universitete ir uždarbiaujant, grožinės literatūros skaitymui laiko buvo mažai. Po to profesinis inžinieriaus darbas, šeima, aspirantūra, dėstytojo darbas universitete – grožinei literatūrai laiko beveik nebelikdavo. Tačiau labai daug lietuviškų knygų perskaičiau, būdamas saugumo izoliatoriuje ir lageryje Mordovijoje.

S. D.: Kiek Jums buvo metų, kai vaikystėje pradėjote skaityti knygas?

V. S.: Man turbūt buvo jau penkeri metai, kai vieną kartą Tėvas mane nusivedė į Panevėžio miesto biblioteką, dabar vadinamą Gabrielės Petkevičaitės-Bitės vardu. Didžiulė salė man padarė neišdildomą įspūdį. Prisimenu, atsisėdome beveik jos gale, nuo tako dešinėje pusėje. Aš – Tėvui iš dešinės. Jis pradėjo skaityti turbūt „Draugo“ laikraščius, gaunamus iš Amerikos. Kaip man tada atrodė, labai sena bibliotekininkė atnešė storą knygą su gausiomis iliustracijomis.

1934 metais Motina man užprenumeravo vaikų žurnalą „Žvaigždutė“, nors tada skaityti dar nemokėjau. Tą žurnalą ji man skaitydavo, o aš išsižiojęs klausydavau ir sekdavau, kad ji skaitytų viską iš eilės, nieko nepraleisdama.

1935 metais Motina jau buvo mane išmokiusi skaityti. Tą „Žvaigždutė“ skaičiau pats. Tėvas vėl mane nusivedė į tą pačią biblioteką, dabar kaip būsimą pastovų jos skaitytoją. Ta pati bibliotekininkė man davė į namus parsinešti didelio formato ir nemažomis raidėmis išspausdintą knygą „Drambliūkštis“. Tos pačios dienos vakare toji knyga jau buvo perskaityta. Tėvas sunerimo dėl tokio greito skaitymo. Jis manė, jog tos knygos man

užteks visai savaitei. Jis tada pasakė: „Taip greitai skaitydamas, akis sugadinsi.“ Vėl kartu su juo nuėjau į biblioteką tos knygos atiduoti ir gauti kitos. Dabar pasiemiau Čechovo „Kaštonė“. Tą knygą skaitydamas, net apsižliumbiau. Man ji labai patiko.

Kadangi jau mokėjau ne tik skaityti, bet ir šiaip taip rašyti, tą pačią 1935 metų rudenį mane įtaisė į pradžios mokyklą Nr. 4, nors dar neturėjau septynerių metų. 1938 ar 1939 metais aš – jau IV skyriaus mokinys. Gavome mokinio dienyną, kurio gale buvo trys puslapiai, pavadinti „Mano perskaitytos knygos“. Juose – trys skyriai: „Autorius. Pavadinimas. Pastabos.“

Po „Kaštonės“ į biblioteką per visą miestą vaikščiojau vienas. Joje buvodavau turbūt kiekvieną savaitę. Man labiausiai patiko pasakų knygos, ir stengiausi gauti visus keturis „Lietuvių pasakų“ tomus. Dabar aš, kaip ketvirtokas, skaičiau „rimtesnes“ knygas. Dažniausiai jos buvo verstos iš kitų kalbų. Kai kurias knygeles man nupirkdavo mano Motina.

Iš viso tame „Dienyne“ užrašiau 61 mano perskaitytą knygą. Pastabų skyriuje rašiau, kaip jos man patiko: labai gražiomis pavadinau 12 knygų; negražiomis – 4; kitas – gražiomis. Iš lietuvių autorių man labai gražios knygos buvo šios: Vinco Krėvės „Aitvaras“, J. Gintauto „Tiesiu keliu“ (I dalis), Antano Giedriaus „Gailutė“; gražios: Aldonos Kazanavičienės „Vaikai ir gyvulėliai“, Aleksandro Ronkaus „Malūnas“, Antano Giedriaus „Pašnekos“, Jono Mackevičiaus-Nord „Peliukės Micės laišakai iš Latvijos“ (I ir II dalys), Motiejaus Valančiaus „Vaikų knygelė“, Prano Mašiotto „Indėnai piliakalnyje“ ir „Trijų talka“, Vytauto Tamulaičio „Vytuko užrašai“, Valio Daugos „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis neprąžus“, Žemaitės „Raštai“ (III tomas).

Vaikams nustatytą dieną ir valandą susirinkus, visada ta pati bibliotekininkė imdavo knygas iš knygų krūvos ant stalo. Jas pakėlusį į viršų, pasakydavo knygos pavadinimą, o mes, būdami kitoje to aukšto stalo pusėje, keldavome rankas, norėdami tą knygą gauti. Bibliotekininkė savo nuožiūra vienam iš mūsų knygą paduodavo, mainais į mūsų atsineštąsias. Turėdavome pasakyti savo pavarde, tačiau daugelį mūsų ji jau gerai pažino. Neretai ji mus ir subardavo, nes visi norėjome būti kuo arčiau to stalo su knygomis. Taigi tekdavo ir pasistumdyti.

Prasidėjus 1940 metų okupacijai, o kiek vėliau ir karui, mano ryšiai su biblioteka nutrūko. Tada jau kūriau savo bibliotekėlę, prie jos prijungdamas mano Tėvo iš Amerikos atsivežtas knygas, kuriose grožinės literatūros knygų nebuvo. Žinojau, kad jis turėjo ir Vinco Kudirkos „Raštų“ tomus, kuriuos Lietuvoje atidavė vienam knygininkui.

S. D.: Patikslinkite metus, kada studijavote universitete? Ar studijuojant nebuvo laiko skaityti?

V. S.: Nuo 1948 iki 1953 metų. Aš esu apsigimęs maksimalistas, toks ir likau... Besimokant priešpaskutinėje gimnazijos klasėje, mirė mano Tėvas, reikėjo padėti Motinai, ne visada ir pamokas paruošdavau. Universitete iš namų jokios paramos negavau, Motina buvo bedarbė, išlaikė mano jaunesnius brolių ir seserį, namą nacionalizavo. Pirmus metus dirbau universitete pečkuriu, pradėjau sirgti, paskui, laimei, įsitaisiau Operos ir baleto teatre, kuris tik prieš metus buvo atkeltas iš Kauno. Platinau bilietus, reikėjo dienos metu vaikščioti po įstaigas, teko paskaitas lankyti pasirinktinai. Nebegavau stipendijos. Tada įsitaisiau statistu, buvau mimansas, buvau statistų seniūnas. Man tai – pragyvenimo šaltinis. Pradėjus dirbti, vėl reikėjo mokytis – buvau paprastas geologas, o prirėkė inžinerinės geologijos žinių. Apgyniau disertaciją. Pradėjus dėstyti universitete, reikėjo ruošti paskaitoms, važinėti į praktikas, turėjau visuomeninių įsipareigojimų profsajungoje ir fakultete, pradėjau rinkti tautosaką.

S. D.: O kada Jūs atsidūrėte saugumo izoliatoriuje?

V. S.: Už nelegalią politinę veiklą buvau suimtas 1980 metais. Metus pragyvenau saugumo pusrūsyje. Mano laimei, ten buvo nedidelė bibliotekėlė, iš kurios man atnešdavo knygų. Skaičiau lietuvių ir verstinės literatūros knygas, kurios mane labiausiai domino.

S. D.: Gal atsimenate, kas iš lietuvių klasikos tame saugumo pusrūsyje buvo?

V. S.: Tame saugumo izoliatoriuje išbuvau lygiai vienus metus. Per tą laiką perskaičiau 62 knygas. Iš jų – tik 17 knygų, parašytų lietuvių autorių. Tarp jų – Simono Daukanto „Rinktiniai raštai“, Vinco Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“, Antano Vienuolio „Amžinasis smuikininkas“, Maironio „Pavasario balsai“, Ievos Simonaitytės „Vilius Karalius“, Juozo Paukštelio „Pirmieji metai“, Petro Cvirkos „Frank Kruk“, Jadvygos Čiurlionytės „Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį“ ir kitos. Pagal seną įprotį ir čia būdamas dariau aforizmų ir kitų įdomių pasakymų išrašus. Jie yra išlikę. Perskaičiau Balio Sruogos „Raštuose“ „Dievų mišką“. Mane, kaip ir Sruogą, į gestapą įvedė pro tas pačias duris, iš šono. Jis cituoja Vaižgantą: „Lietuviai, nebijokite...“. Ko nebijokite – neišskaitoma, cenzūros ištrinta turbūt sudrėkintu pirštu. Įsiminiau tą vietą ir vėliau lageryje patikrinau:

„Lietuviai, nebijokite turmos!“ Man taip ant dūšios pasidarė gera, kad čia dar Sruoga padrašino nebijoti turmos.

S. D.: O kam buvo skirta ta biblioteka – būtent tiems žmonėms, kurie buvo įkalinti?

V. S.: Manau, kad taip. Tos bibliotekos nemačiau. Knygas kraitelėje atnešdavo viena saugumo darbuotoja. Jas paduodavo per duryse atidaromą langelį, vadinamą „kormuška“. Pro jį matydavau, kas toje kraitelėje yra. Pirmosios knygos, kurias gavau, buvo Fiodoro Dostojevskio romano „Broliai Karamazovai“ dvitomis. Paskui paprašiau ir katalogo.

S. D.: Kokias knygas skaitėte, būdamas lageryje?

V. S.: Po teismo į lagerio griežto režimo politinių kalinių zoną buvau atvežtas 1981 metų vasarį. Ten išbuvau lygiai šešerius metus. Labai nustebau ir apsidžiaugiau vienoje patalpoje pamatęs be tvarkos ir sistemos sukrautas lietuviškas, latviškas, estiškas knygas. Administracijai neprieštaraujant, laisvalaikiu nuo darbo pradėjau jas tvarkyti. Kiek vėliau su latviu dailininku Dainiu Lismaniu įrengėme tikrą biblioteką – net su katalogais. Bibliotekoje buvo daugiau kaip trys tūkstančiai knygų. Iš jų daugiau kaip tūkstantis lietuviškų knygų. Pradėjau skaityti vien tik lietuvių klasikų kūrinius. O jų buvo daug. Skaitytų knygų autoriai: Vincas Kudirka, Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Vaižgantas, Jonas Biliūnas, Liudas Gira, Julius Janonis, Antanas Vienuolis, Vincas Mykolaitis-Putinas, Balys Sruoga, Petras Vaičiūnas, Ieva Simonaitytė, Salomėja Nėris, Juozas Grušas. Perskaičiau daugiau kaip 80 šių rašytojų knygų. Sprendžiant iš kai kurių ženklų ir dedikacinių įrašų, tos knygos buvo suvežtos iš kelių kitų lageryų. Tai likučiai tų knygų, kurias anksčiau kalėjusieji buvo gavę iš artimųjų ir draugų. Mes galėjome gauti tik užsisakytas knygas – „Knyga paštu“.

S. D.: Ar lageryje gaudavote laikraščių?

V. S.: Ten pastoviai buvo gaunami kai kurie administracijos užsakyti centriniai laikraščiai, tarp jų – „Литературная газета“ ir „Советская культура“. Lietuviškus laikraščius ir žurnalus galėjau prenumeruoti. Gaudavau maždaug 20 pavadinimų lietuviškų laikraščių ir žurnalų. Tarp jų – „Literatūra ir menas“, „Pergalė“, „Kultūros barai“, „Nemunas“, „Švyturys“ ir kiti. Iš Lietuvos gaunamą spaudą skaitydavau labai atidžiai. Remdamasis ja, pradėjau rengti teminius apibendrinimus. Iš to galėjau

numanyti kultūrinio gyvenimo Lietuvoje eigą ir tai ekstrapoliuoti į Lietuvos ateitį.

S. D.: Ar Jūs visą šitą medžiagą siūsdavote namo?

V. S.: Lageryje rašyti dienoraščius buvo draudžiama. Per mėnesį galėjau parašyti tik du laiškus. Vieną rašydavau šeimai į Vilnių, kitą – Motinai į Panevėžį. Kadangi instrukcijos neapribojo rašomų laiškų apimtys, mano laišškai šeimai būdavo tokie, kad vos sutilpdavo į voką. Daugiausia vietas užimdavo tos mano daromos Lietuvos kultūrinio gyvenimo apžvalgos, kurios buvo labiau panašios į referatus arba pranešimus kokioje nors konferencijoje. Jeigu iš pradžių mano laišškai pasiekdavo Vilnių per savaitę ar dešimt dienų, vėliau šeima juos gaudavo po mėnesio, po dviejų. Galiausiai mano pavasarį parašytus laiškus šeima gaudavo tik rudenį. Visi mano laišškai būdavo persiunčiami cenzūruoti į KGB skyrių Vilniuje. Tokie ilgi mano laišškai (iki 75 mokyklinio sąsiuvinio puslapių) saugumo cenzorius tiesiog erzino. Kadangi laiškų apimtys nebuvo ribotos, kartą lagerio administracija gavo nurodymą sutrukdyti spaudos prenumeravimą iš Lietuvos.

S. D.: Ar Jūsų namiškiai skaitydavo tokius ilgus laiškus, ar tiesiog dėjo į archyvą?

V. S.: Man buvo visai nesvarbu, ar mano žmona Irena ir dukros Giedrė ir Daiva juos ištiesai skaito. Svarbu buvo, kad tokių laiškų rašymas man buvo naudingas savišvietai ir leido numatyti Lietuvos kultūrinio gyvenimo ateitį. O tai buvo svarbiausia. Visi tie mano laišškai šeimai ir Motinai bus išleisti knygoje „KGB kontrolėj, MVD priežiūroj“. Kartą vienam zonos majorui pasiskundžiau, kad mano laišškai šeimai keliauja po pusę metų. Jis pasakė: „Зачем вы так много пишете?“ Ir ramokė: „Напишите: жив, здоров, с приветом.“

S. D.: Turbūt toje lagerio bibliotekoje buvo ir tarybinių laikų lietuvių autorių knygų?

V. S.: Taip, jų buvo daug. Tikriausiai KGB Vilniaus skyrius tokių knygų atsiuntė į Mordoviją. Tačiau tarp tų knygų ideologinių buvo mažai. Baigęs skaityti lietuvių literatūros klasikus, pradėjau skaityti tarybinio laikotarpio lietuvių rašytojų knygas. O jų buvo daugiau kaip 200! Tarp jų – Kazio Borutos, Mykolo Sluckio, Vytauto Bubnio, Vlodo Dautarto, Romualdo Lankausko, Jono Mikelinsko, Juozo Apučio, Dirgėlų, Jono Avyžiaus ir kitų

rašytojų knygos. Skaičiau poetų Justino Marcinkevičiaus, Stasio Anglickio, Eduardo Mieželaičio, Pauliaus Širvio, Albino Žukausko, Algimanto Baltakio, Jono Jakšto, Antano Drilingos, Vilijos Šulcaitės ir kitų poetų kūrybą.

S. D.: Minėjote, kad perskaitėte Avyžiaus romaną „Sodybų tuštėjimo metas“. Ar buvote aprioriškai nusistatęs, kad šis Avyžiaus kūrinys bus labai raudonas?

V. S.: Taip. Kai aš dar buvau laisvas, mano pažiūra į dabartinius to meto rašytojus buvo gana skeptiška. Aš maniau, kad jie visi yra prisitaikėliai ir rašo labai tarybine dvasia. Žinoma, kad galėtų savo kūrybą skelbti viešai, turėjo tam tikru laipsniu prisitaikyti prie aplinkybių. Tačiau daugelis rašytojų savo dvasia išliko laisvi nuo propaguojamos ideologijos. Daugelio jų kūrybą išmokau skaityti ir tarp eilučių.

S. D.: Jūs manote, kad tarybiniai autoriai rašė specialiai ką nors slėpdami tarp eilučių?

V. S.: Manau, kad daugeliu atvejų – taip.

S. D.: O Jūs tada buvote tas mokytojas skaitytojas, kuris mokėjo iššifruoti? Ar Jūs tuo tikras?

V. S.: Mokytu skaitytoju nei tada, nei dabar savęs nelaikau. Tačiau įsitikinau, kad daugelis tų tarybinių rašytojų buvo tikrai dori žmonės, savo dvasios nepardavę okupantui. Prisiminkime Jono Avyžiaus romaną „Sodybų tuštėjimo metas“, kurį perskaičiau saugumo izoliatoriuje. Romane yra tokių frazių: „Nepriklausomybės negalima priimti kaip išmaldos, ją reikia iškovoti.“; „Savanoriai kaip vienas sukyla ginti savo žemės, o jūs patys atkišę rankas dėkojate, kad uždėjo antrankius.“; „Mes – maža tauta, gyvename tarp dviejų didelių kaip grūdų žiupsnis tarp girnų. Turime būti plieniniai, kad nesutrintų. Mūsų jėga – vienybė. Rusai primetė mums klasių kovą, eina brolis prieš brolių, kad išsiskerstų, tada jiems būtų lengviau valdyti.“; „Lietuvos istorijos programa labai apkarpyta. Iš jos pašalinta daug svarbių momentų, kuriuos nutylėjus, iškraipoma istorinė tiesa.“; „Tie patys, kurie šiandieną kala patriotą prie kryžiaus, rytoj apvainikuos jį laurais.“; „Esant Lietuvoje tikrai demokratinei santvarkai, kur visos partijos lygiateisės, kitaip būtų prasidėjęs Respublikos prijungimas prie Sovietų Sąjungos.“; „Lietuvai tolimos komunistinės idėjos.“; „<...> žmonės mokėjo mirti už laisvę ir garbę.“

S. D.: Vytautai, o negali būti taip, kad Jūs supratote daugiau, giliau, negu tarybiniai autoriai parašė? Gal Jūs matėte tai, ką norite matyti?

V. S.: Atsakysiu į šį klausimą netiesiogiai. Lageryje dažnai darydavo kratas, vadinamas „šmonais“. Visada išsinešdavo rankraščių. Po kurio laiko gražindavo, tačiau ne visus. Kartą man nesugražino sąsiuvinio, kuriame buvo nemažai išrašų iš mano perskaitytos Jono Avyžiaus knygos. Vietoj to sąsiuvinio gavau konfiskavimo aktą, kuriame parašyta: „Подозрительный по содержанию. Подлежит к уничтожению.“ Tiesiog pasiutau. Avyžius – tarybinis rašytojas, Lenino premijos laureatas. Knyga išleista 1973 metais. Ir staiga – „įtartina“. Po to, kai parašiau TSRS generaliniam prokurorui Rekunkovui skundą, tą jau „sunaikintą“ sąsiuvinį man sugražino.

S. D.: Ar Jūs manėte, kad tarybinė literatūra didžiąja dalimi iš tikrųjų nėra tokia tarybinė?

V. S.: Žinoma, jog visa Tarybų Lietuvoje išleista grožinė literatūra buvo tarybinė. Bet jos vertė literatūrinio ir idėjiniu atžvilgiais buvo labai skirtinga. Buvo daug niekalo ir grafomanijos. O tai atskirti man buvo nesunku.

S. D.: Ar turėjote kokių favoritų, kas buvo labiausiai netarybinis?

V. S.: Būdamas lageryje, perskaičiau apie 320 knygų, iš kurių verstinių buvo tik 5, nors jų taip pat buvo daug. Mano tikslas buvo, pasinaudojant tomis sąlygomis, gerai susipažinti su lietuvių senąja ir naujausia literatūra. Paminėtą skaičių sudaro tik tos knygos, kuriose radau ką nors išsirašyti apmąstymams. Nemažai perskaičiau ir tokių lietuvių autorių knygų, kuriose neradau, ką norėčiau išsirašyti, – jos turbūt buvo pačios tarybiškiausios. O knygų, kurias vertinau ir iš kurių pasidariau nemažai išrašų, autoriai iki 1940 metų Lietuvoje dar nebuvo žinomi. Tai prozininkai Jonas Mikelinskas, Jonas Dovydaitis, Jonas Avyžius, Mykolas Sluckis, Romualdas Lankauskas, Kazys Saja, Vytautas Bubnys, Rimantas Šavelis, Vytautas Petkevičius; poetai Eduardas Mieželaitis, Henrikas Čigriejus, Vladas Mozūriūnas, Jonas Jakštas, Vilija Šulcaitė, Valerija Valsiūnienė ir kiti. Atsakyti į Jūsų klausimą būtų įmanoma, jeigu būčiau perskaitęs nors keletą tų autorių knygų. Jau minėjau, kad norint savo kūrybą paviešinti, reikėjo nors iš dalies prisitaikyti prie esamų politinių sąlygų. Tai

akivaizdžiai įrodo 2000-aisiais išleista poezijos antologija „Grūto parko lyrika“.

Įsivaizduoju, kokią dvasinę dramą savyje turėjo išgyventi vienas žymiausių ir turiningiausių poetų Liudas Gira. Jis turėjo prisitaikyti prie okupacinių sąlygų, prasidėjusių represijomis. Poetas nebuvo tikras, jog tos represijos jo nepalies. Todėl 1940 ir vėlesniais metais kūrė eiles, kurios yra ne kas kita, kaip politinė grafomanija. Apgailestauju, kad buvo pašalintas jam skirtas paminklas, stovėjęs priešais Švietimo ministeriją. Gerai, kad Vilniuje išliko jo vardu pavadinta gatvė, nors dabar kitoje vietoje.

Atsidūręs Amerikoje, žurnale „Į laisvę“ rašiau, jog negalima dėti lygybės ženklo tarp kompartijos narių ir komunistų. Tikrų idėjinių komunistų Lietuvoje buvo tik vienas procentas. Po daugiau kaip dešimties metų Algirdas Brazauskas patikslino: tokių buvo ne daugiau kaip 3 procentai. O daugelis Lietuvos tarybinių rašytojų taip pat buvo kompartijos nariai ir turbūt nė vienas jų nebuvo tikras komunistas.

S. D.: Ar turėjote savo mėgstamą rašytoją? Vis tiek vienas labiau patinka, kitas – ne.

V. S.: Iš visų Lietuvos rašytojų man patiko beveik visi, kuriuos laikome klasikais. Iš tarybinių rašytojų – turbūt Juozas Baltušis, Jonas Mikelinckas ir kai kurie kiti.

S. D.: Kodėl patiko Juozas Baltušis?

V. S.: Patiko jo stiliaus paprastumas. Jis – labai geras pasakotojas. Aprašymuose nėra dirbtinumo. Tiesiog matai tai, ką skaitai.

S. D.: Maždaug tada, kai Jus suėmė, išėjo Baltušio „Sakmė apie Južą“.

V. S.: Šio kūrinio aš nesu skaitęs. Jo lagerio bibliotekoje nebuvo.

S. D.: Ar mėgote Justiną Marcinkevičių?

V. S.: Aš jį labai vertinu, nors ne visi jo eilėraščiai man vienodai patinka.

S. D.: Jūs padarėte tai, ko jis nepadarė, – yra dėl ko gerbti.

V. S.: Lietuvai didelė laimė, kad jis išvengė mano likimo. Esu tikras, kad jo poetinė kūryba buvo taip pat antrojo tautinio atgimimo ir Sąjūdžio atsiradimo pagrindas. Noriu pabrėžti, jog Justinas Marcinkevičius buvo

labai kuklus. Savo poezijos dvitomyje, išleistame 2000 metais, jis įrašė: „Gerbiama, miela Žmogui p. Vytautui – nusilenkdamas Jūsų gyvenimui, Jūsų darbui ir ištvermei – Just. Marcinkevičius.“ 2001 metų sausio 7 dienos įrašas.

S. D.: Jį turėjo graužti sąžinė, kad jis pats buvo labai atsargus žmogus.

V. S.: Ir labai gerai, kad toks buvo. Aš taip pat buvau labai atsargus, nes tik po septynerių metų veiklos pagrindyje saugumo buvau išaiškintas.

S. D.: Kai anksčiau pasakojote, kaip lageryje Jūs darėte iš laikraščių išrašus ir skaitėte knygas, kai ko nepaklausiau. Ar lageryje buvo kokių protingų lietuvių, su kuriais būtų galima pasikalbėti apie lietuvių literatūrą? Ar ten buvo mišri publika, su kuria apie tai nelabai pakalbėsi?

V. S.: Manau, kad ten visi buvo protingi, tačiau ne tai visiems rūpėjo.

S. D.: Žodžiu, literatų klubo neturėjote?

V. S.: Griežto režimo sąlygomis kokie nors klubai buvo neįmanomi.

S. D.: O buitį buvo labai sunki?

V. S.: Man ji nebuvo sunki, nors jokių išimčių neturėjau. Kartą dešimčiai dienų ir į karcerį buvau patekęs. Tačiau tai buvo tikrai įdomu. Per visus septynerius įkalinimo metus, sausai badaudamas, protestavau. Apie 170 kartų badavau tokiu būdu.

S. D.: Kada Jūs sužinojote, kad egzistuoja pagrindinė literatūra? Kada ji Jums pradėjo patekti?

V. S.: Dar būdamas gimnazistas, žinojau, kad tokia spauda yra. Mano tėvų mokyklos ir Bažnyčios nuopelnas, kad nuo vaikystės metų buvau karštas Lietuvos patriotas.

S. D.: Bet Jūs sugebėjote to nerodyti ir sėkmingai gyvenote savo, tarybinio žmogaus, gyvenimą?

V. S.: Savęs nelaikiau tarybinio ir niekam nepataikavau. Nebuvau nei komjaunimo, nei kompartijos organizacijose, nors studijuodamas ir dirbdamas universitete, buvau kviečiamas ir raginamas. Pradėjęs dirbti

universitete, lankiau Liaudies universiteto Kraštotyros ir kultūros paminklų apsaugos dvimečius ar trimečius kursus. Ilgą laiką dirbęs Latvijoje, labai domėjausi Lietuvos kultūra. Paskaitas skaitė geriausi specialistai. Iš plytų rišimo būdo galėjau nustatyti pastato amžių.

S. D.: Kas su Jumis dar lankė tuos kursus?

V. S.: Mano nuomone, patriotiškai nusiteikę žmonės. Juos lankė mano žmona Irena ir vyresnioji duktė Giedrė. Į tuos kursus visada ateidavo ir vienas saugumo informatorius Pilėnas. Žinau, kad jis jau miręs. Iš tų kursų prodekano istoriko Adolfo Raulinaičio, gerokai už mane vyresnio, buvau gavęs pagrindinio leidinio „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“ Nr. 4. Tada aš ir įsijungiau į pagrindinę veiklą.

S. D.: Nepagalvojote, kad čia – provokacija?

V. S.: Tuo žmogumi aš visiškai pasitikėjau.

S. D.: Ar Jūs pagrindžio spaudą dauginote ir platinote savo iniciatyva? Ar niekas neprašė platinti?

V. S.: Suvokiau, kad tik tokia veikla aš galiu būti naudingas Lietuvai. Vėliau pats pradėjau leisti pagrindžio žurnalą „Perspektyvos“, kuris dabar laikomas intelektualiausiu pagrindžio leidiniu. Parašiau mokslinį darbą „Dvasinis genocidas Lietuvoje“. Vėliau juos abu saugumas man inkriminavo.

S. D.: Ar galėtumėte dar patikslinti, kaip tai vyko, kaip Jūs bendravote?

V. S.: Mano konspiracinis ratas buvo platus. Jame buvo daugiau kaip 20 žmonių. Visi – baigę aukštuosius mokslus. Daugelis jų taip pat turėjo didesnę ar mažesnę patikimų žmonių ratą. Leidžiant „Perspektyvas“, daug padėjo istorikas Rimantas Jaso. Iš jo per kitą tarpininką Joną Baranauską, dabar dirbantį Lietuvių kalbos institute, gaudavau daug medžiagos iš žurnalisto ir poeto Gintauto Iešmanto, kurio tada asmeniškai nepažinau. Toje veikloje glaudžiai bendradarbiau su mokytoju Povilu Pečeliūnu, kuris, pasirėmęs „Perspektyvų“ pavyzdžiu, pradėjo leisti jubiliejinį Vilniaus universiteto leidinį „Alma Mater“. 1980 metais Gintautas Iešmantas ir Povilas Pečeliūnas tapo mano bendrabyliais.

Kartą iš Rimanto Jaso buvau gavęs mažo formato, bet storą įrištą rankraštį „Ateitis“ Nr. 1. Kas jo autorius, man nepasakė. Tik paprašė jį kaip

nors išspausdinti rašomąja mašinėle. Tada buvau pradėjęs leisti „Perspektyvas“, todėl pats perspausdinti jokia būdu negalėjau. Daugelis straipsnių buvo pasirašyti įvairiais pseudonimais, tituliname lape nurodytas leidėjas „Lietuvos komunistų sąjunga už Lietuvos išstojimą iš TSRS“. Man nepatiko „Lietuvos komunistų sąjunga“, bet intrigavo tas „išstojimas iš TSRS“. Įsigilinęs į turinį, suvokiau, kad tai Vakaruose plintančio „eurokomunizmo su žmogišku veidu“ atgarsis, komunizmo, propaguojamo Tarybų Sąjungoje, alternatyva. Per tarpininkus gavau to rankraščio autoriaus Gintauto Iešmantų sutikimą visą tą medžiagą skelbti dalimis mano leidžiamose „Perspektyvose“. Iešmantą pirmą kartą pamačiau tik teisme. Supratau, kad jokios sąjungos nebuvo, tai tik jo kūryba. „Perspektyvose“ jo raštų yra geras trečdalis ar ketvirtadalis. Pagal rankraščius, rastus pas mane, jį ir suėmė.

S. D.: Ar Jūs spausdindamas nežinojote, kas tų rankraščių autorius? Ar nesistengėte išsiaiškinti?

V. S.: Tokios pastangos būtų buvę tikras nusikaltimas.

S. D.: Žmogui visada smalsu.

V. S.: Veikla pogrindyje – tai žaidimas su ugnimi. Rimti pogrindininkai vadovaujasi nerašytu įstatymu: ko nebūtina žinoti – nesistenk sužinoti.

S. D.: Minėjote, kad Jūsų trijų byloje buvo apklausta ir Aurelija Rabačiauskaitė.

V. S.: Taip. Ji pati atidavė saugumiečiams vieną „Perspektyvų“ numerį, kurį buvo gavusi iš Gintauto Iešmantų. Jie abu dirbo viename kabinete Knygų rūmuose. Saugumiečiams aiškino, jog tą numerį ji radusi savo rašomojo stalo stalčiuje.

S. D.: Kada Aurelija Rabačiauskaitė atidavė tą „Perspektyvų“ numerį? Kai suėmė Gintautą Iešmantą?

V. S.: Taip. Jį suėmė po to, kai kratos metu pas mane atrado dar nepanaudotų jo rankraščių. Taigi dėl mano neatsargumo ir jis kiek vėliau atsidūrė saugumo izoliatoriuje. Dėl to jaučiau savo moralinę kaltę. Po teismo, būdamas Pskovo kalėjime, dėl to jo atsiprašiau ir pažadėjau, kol gyvas būsiu, jam kaip nors padėti. Į tai jis man šyptelėjęs pasakė:

„Nesirūpink, aš pats norėjau atsidurti kalėjime.“ Tada jį supratau: atsidurti kalėjime už savo įsitikinimus – tai didžioji auka Tėvynei.

S. D.: Kokie Jūs buvote tuščiagarbiai!..

V. S.: Ne dėl garbės mes tada tapome „ypatingai pavojingais valstybės nusikaltėliais“. Argi dėl garbės žmonės kovoja dėl savo Tėvynės laisvės? Atsidūrimas kalėjimuose ir lageriuose mums buvo aukščiausias mūsų buvusios nelegalios veiklos įvertinimas.

S. D.: Ar Jūs taip sakote neblefuodamas? Ar 1979 metais tikrai taip mąstėte?

V. S.: Tada mes apie tai negalvojome. Norėjome kiek galima daugiau nuveikti Tėvynės labui.

S. D.: O kaip ta teorija, kad laisvėje būdamas, gali daugiau padaryti, negu sėdėdamas kalėjime arba lageryje?

V. S.: Kitas, būdamas laisvėje, Lietuvos labui nieko nepadaro. Aš iš lagerio metinių pasimatymų su žmona metu per ją išsiunčiau nemažai informacijos, kuri pateko į pogrindžio spaudą, o iš ten – ir į Vakarus.

S. D.: Kaip jautėtės, kai supratote, kad Jus vis tiek suseks?

V. S.: Carinė „ochranka“ panašius „nusikaltėlius“ išaiškindavo per dvejus metus. Aš, dirbdamas Vilniaus universitete, nelegalia veikla užsiėmiau septynerius metus. Intuityviai jausdamas, jog ožys prieš liepto galą, pradėjau net trijose ligoninėse remontuotis. Buvau įsitikinęs, jog geriau sveikam patekti į kalėjimus ir lagerius, negu turint kokių nors sveikatos negalavimų.

S. D.: Kaip saugumas Jus susekė?

V. S.: Su Povilu Pečeliūnu sumanėme pasigaminti namudinį dauginimo aparatą. Jo projektą parengė vienas ką tik universitetą baigęs fizikas. Reikėjo gauti tik optinį lęšį ir seleninių plokštelių. Tuo fiziku pasitikėjau, nes dažnai jį priimantį Komuniją, matydavau bažnyčioje. Tada su juo asmeniškai nebuvo pažįstami. Susipažinome universitete, mano vedamuose Gamtos apsaugos kursuose, kuriuose paskaitas taip pat skaitė istorikai, folkloristai, archeologai, architektai, dailėtyrininkai, žinoma, ir tie

lektoriai, kurių paskaitos buvo susijusios su gamtosauga. Tai buvo Visuomeninių profesijų fakulteto skyrius. Povilas Pečeliūnas tą lėšį gavo iš patikimo žmogaus, tačiau jis nežinojo, kad jo brolis yra saugumo informatorius. Kaip tik jis savo broliui ir parūpino tą linzę. Iki mūsų suėmimo saugumiečiai jau žinojo, kad lėšis yra pas Povilą Pečeliūną. Kratos metu linzę atrado pas mane.

S. D.: Koks to fiziko likimas?

V. S.: Man, sugrįžusiam į Lietuvą, jo susitikti neteko. Tačiau žinojau, kad jis išvengė saugumo dėmesio.

S. D.: Kokiu būdu prieš suėmimą Jūs išsiuntėte laišką Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui Jimmy'ui Carteriui? Ar Jūs laišką parašėte lietuviškai?

V. S.: Per kratas rašomašias mašinėles saugumiečiai buvo išsinešę. Tą laišką ir kitus pareiškimus per kopijavimo kalkę rašiau ranka lietuviškai. Tuos egzempliorius dalijau visiems, su kuriais palaikiau konspiracinius ryšius. Man nežinomu būdu vienas egzempliorius atsidūrė Maskvoje. Po septynerių metų sužinojau, kad praėjus trims ar keturioms dienoms po mano suėmimo, akademikas Andrejus Sacharovas užsienio žurnalistams perdavė žinią apie mano areštą. Pats to laiško į Ameriką nesiunčiau. Tai būtų buvę beprasmiška.

S. D.: Bet Jūs turbūt sugadinote karjerą ir žmonai, ir dukroms?

V. S.: Žmona Irena taip pat dalyvavo pagrindžio veikloje, vertė. Jau minėjau, kad jos dėka iš lagerio daug informacijos pateko į Vakarų. Man būnant lageryje, du kartus per metus pas ją iš Leningrado atvažiuodavo JAV generalinio konsulato darbuotojai, ir jai jau buvo žinoma, jog pasibaigus bausmės laikui, aš turėsiu išvykti į JAV, kur esu gimęs. Su manimi išvyks ir visa šeima. Ji pradėjo mokytis anglų kalbą. Išvykome trise: aš, Irena ir jaunesnioji dukra Daiva. Po mūsų teismo vyresnioji duktė Giedrė gavo mandagų pasiūlymą savo noru pasitraukti iš darbo centriniame banke. Po to ji lengvai įsidarbino Chemijos institute. Kadangi ir Daiva, Dailės instituto studentė, visas teismo dienas praleido Aukščiausiam teisme ir abi su Giedre mėgino mums, trims kaltinamiesiems, įteikti gėlių, buvo apkaltinta „chuliganizmu“. Daivos poelgis buvo svarstomas Dailės instituto komjaunimo biure. Instituto rektorius pareiškė jai griežtą papeikimą. Per susitikimą lageryje Daiva pasakojo, jog tas įsakymas nuo lentos dar nebuvo nuimtas, o šalia jo atsirado kitas įsakymas dėl to, kad už

labai gerą mokymąsi jai padidinama stipendija. Baigusi Dailės institutą, Daiva dirbo Taikomosios dailės muziejuje vyr. dailėtyrininke.

S. D.: Ar saugumas sužinojo, kad būtent Jūs leidote „Perspektyvas“?

V. S.: Nesužinojo, nes mane suėmus, buvo išleisti dar keli numeriai, kuriuos aš buvau parengęs. Jiems trūko tik titulinio lapo.

S. D.: O kas Jus paskatino užrašinėti tautosaką?

V. S.: Mokytojai gimnazijoje.

S. D.: Ar karo metais ką nors užrašėte? Taigi buvote dar visiškai mažiukas – paaugliukas.

V. S.: Tada tautosakos daug žinojau iš savo Motinos. Pradėjau užrašinėti jau būdamas vyresnėse klasėse. Tą rinkinį atnešiau į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą. Tai padaryti paskatino Kazys Grigas po vienos savo paskaitos Liaudies universiteto Kraštotyros ir paminklų apsaugos fakultete. Taip institute suartėjau su folkloristais. Jų paskatintas, į magnetines juostas pradėjau iš naujo užrašinėti tautosaką ne tik iš savo Motinos, bet ir dar iš dviejų jai artimų moterų.

S. D.: Už tuos tautosakos rinkinius iš folkloristų gavote Medaus statinę?

V. S.: Taip. Gavau medaus mažoje keraminėje statinėlyje. Taip buvau pagerbtas kaip, jų nuomone, neeilinis tautosakos rinkėjas.

S. D.: Ar daug laiko skyrėte grožinės literatūros skaitymui, kai sugrįžote iš įkalinimo vietų ir iš užsienio?

V. S.: Tremtis į Tolimuosius Rytus man buvo pakeista tremtimi į Vakarų. Ten gyvendamas, grožinės literatūros knygų visai neskaičiau, nes buvau užsiėmęs aktyvia visuomenine politine veikla. Tiesiog buvau labai užimtas svarbesniais darbais. Į Lietuvą sugrįžau 1992 metais. Tik nuo 1995 metų pradėjau sistemingai skaityti grožinę literatūrą. Itin daug jos perskaičiau išėjęs į pensiją. Jaučiu reikalą gražinti „skolą“ užsienio kraštų autoriams. Todėl pasirinkau knygas iš serijos „Pasaulinės literatūros biblioteka“, kurią leido leidykla „Vaga“. Iki šių metų vidurio perskaičiau visas 97 tos serijos knygas. Jas skaičiau chronologine tvarka, pagal jų parašymo laiką, o XIX ir XX amžiais gyvenusių rašytojų knygas skaičiau pagal jų autorių gimimo

metus. Taigi buvo tam tikra skaitymo sistema. Iš tos sistemos iškrito tik knyga „Lietuvių rašytojų apsakymai ir apysakos“, išleista 1988 metais. Perskaitęs tą knygą, susidariau tvirtą nuomonę, jog Žemaitės, Jono Biliūno, Vaižganto ir Vinco Krėvės kūriniai savo literatūrine verte gerokai pralenkia daugelio XIX ir XX amžių rašytojų kūrybą. Tai buvo paskutinė perskaityta knyga.

Dabar vėl sugrįžau prie lietuvių literatūros. Skaitau lietuvių poetų kūrybą, knygomis ir knygelėmis išleistą iki 1940 metų. Jau perskaičiau mano turimus Petro Vaičiūno, Jovaro, Liudo Giros, Mykolo Vaitkaus, Fausto Kiršos poezijos rinkinius. Kai kurie iš jų išleisti iki 1920 metų. Perskaičiau ir pirmąją lietuvių poezijos antologiją „Cit, paklausykite“, sudarytą Liudo Giros ir išleistą 1914 metais. Prisimenu, jog tą knygą dažnai minėdavo mano Motina. Savo ankstyvos jaunystės metais Motina skaitė šią knygą ir iš jos išmoko keletą eilėraščių.

S. D.: Ačiū už pokalbį.

Pokalbį parengė, įrašė, pagrindinės spaudos leidėja, disidentė, gamtininką doc. dr. Vytautą Skuodį kalbino Šiuolaikinės literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja dr. Solveiga Daugirdaitė.

Pokalbis įrašytas: 2013-11-10; iššifruotas ir užrašytas: 2013-11-18.

Pokalbis autorizuotas: 2013-12-18.

Pokalbio trukmė: 118 minučių ir 41 sekundė.

Pokalbį šifravo ir užrašė dr. Neringa Markevičienė.